

TEBRİZLİ AĦİCŪĖ VE BUNUN AĦMEDİ'NİN
İSKENDERNĀME'SİNDEKİ YERİ*

Yazan : Franz TAESCHNER
Münster (Westf.)

Çeviren : Hüseyin DAĞTEKİN

İran İlhanlı Devleti'nin Dağılma Devri'nde, bilindiği üzere AĦicuk (küçük Ahi) diye isimlendirilen bir şahsiyet, Tebriz şehrinde ve Azerbaycan'da iktidarı elde etmeğe ve birkaç yıl (757/1356-760/1359) elinde tutmağa muvaffak oldu¹. Tabii AĦicuk sadece bir lâkaptır; bu adamın hakikî adı hiç bir yerde zikredilmemektedir. Onun da kendisini AĦicuk diye adlandırdığı anlaşılıyor. Hattâ, Kalkaşandî'nin haber verdiğine göre², siyasî yazışmalarında yalnız AĦicuk ya da Ahi lâkabı kullanıyordu. AĦicuk, Tebriz Hükümdarı Çoban-Oğullarından Melik Eşref'in bir taraftarı idi. AĦicuk'un hayat hikâyesi, onu mağlûp eden Celâyir-Oğullarından Sultân Şeyh Üveys'in saray vekayinâmecisi tarafından kaleme alınmıştır³. Şüphesiz bu hikâye, sadece onun kesin olarak yenildiği ana kadar gelir; sonunun ne olduğu ise anlatılmamaktadır. Bundan sonra, tarih yazarları Mîrhönd⁴ ve Höndmîr⁵ tarafından tam olarak hikâye edilmektedir. Bunlara göre, onun hayatı kısa hatlariyle şöyledir⁶:

* Bu makale, Jan Rypka'nın 70. doğum yıldönümünün kutlanması münasebetiyle, *Der Achidschuk von Tebriz und seine Erwähnung im Iskandernâme des Ahmedî* adıyla (*Charis-eria Orientalia*, 1956, s. 338-344 de) yayımlanmıştır (mütercim).

¹ Bunu genel olarak benim, yeni E.I.'deki *Akhidjuk* başlıklı makalemlerle karşılaştım.

² Kalkaşandî, *Şubh al-a'sâ* VIII, s. 261; karşılaştım. W. Björkmann, *Beitrage zur Geschichte der Staatskanzlei im islamischen Ägypten*, Hamburg 1928, s. 128.

³ *Ta'rikh-i Shaikh Uwais (History of Shaikh Uwais)*, ed. J. B. van Loon, s.-Gravenhage 1954, Text s. 179-183, Übersetzung s. 78-82.

⁴ Mîrhvând (Mîrchönd) adıyla adlandırılan Muhammed b. Hâvandsâh, *Rauzat uş-şafâ*, Bombay 1266, c. V. s. 169-171.

⁵ Hvând-mîr (Chöndamîr) adıyla adlandırılan Giyâsaddîn b. Humânaddîn, *Habib as-siyar fî ahbâr afrâd al-başar*, Tahran 1271, c. III, s. 81 v.d.

⁶ Burada zikredilen olayları genel olarak, B. Spuler, *Die Mongolen in Iran*, s. 134 ile karşılaştım.

Altın-Ordu Hānı Cānī Beg, 758 (1357)'de Melik Eşref'e karşı sefere çıktığı zaman, Melik Eşref Aḫicuḫ'u, Mihrān ırmağı kıyısında, ordusunun büyük kısmının hazır bulunduğu umumî karargâhından askeri birliklerle Ōcān (veya Ūcān)'a gönderdi. Melik Eşref'in kendisi, 10,000 kadar askerle Dül'a giden yol üzerindeki Sa'İdābād'ın yüksek bir yerinde mevzie yerleşti.

Cānī Beg, Ōcān'da toplanan muhârip kuvvetleri kuşattı ve onları kesin olarak yenilgiye uğrattı. Yenildiği haberi üzerine, herkesin kendisini terk ettiği Melik Eşref, önce karlarını ve hazinelerini yolladığı Marand'a ve oradan da Hōy'a kaçtı. Burada ihânete uğrayarak Cānī Beg tarafından esir edildi; ilkin iltifat gördü ise de, çok geçmeden iki muhalifinin aleyhte faaliyetleri sonucunda kılıçla öldürüldü.

Bundan sonra Cānī Beg Tebriz'e girdi. fakat uzun müddet kalmayıp, idâreyi oğlu Berdī Beg'e teslim etti ve oradan ayrıldı. Berdī Beg'in vezirliğine Serāytmūr tâyin edildi. Bunun huzurunda Melik Eşref'in memurları ve adamları toplandılar; Marand'daki hazinelerden yarısının bulunduğu yer belli oldu. Vezir, Aḫicuḫ'u hazineleri alıp getirmeye gönderdi. Fakat, Aḫicuḫ hazineleri zaptederek, bundan bir ordu meydana getirmek için faydalandı.

Yurduna döndükten kısa bir zaman sonra, Cānī Beg Hān hastalandı ve çok geçmeden de öldü. Hān'ın hastalandığı haberi üzerine oğlu Berdī Beg, Tebriz'den hemen hareketle yurda döndü. Aḫicuḫ, Tebriz şehrini bizzat ele geçirmek için bu durumdan faydalandı; Melik Eşref'in buradaki taraftarları onun emrinde girdiler.

Babası Büyük Ḥasan (Ḥasan-i buzug)'ın yerine 757/1356 yılında Bağdad hükümdarı olan Celâyir-Oğullarından Sulṭān Üveys 759/1358 ilkbaharında Bağdad'dan Azerbaycan'a Aḫicuḫ'a karşı yürüdü. Her iki taraf arasında Sinā Dağı yakınlarında, birinci günü yenen ve yenilen belli olmaksızın devam eden bir meydan muharebesi cereyan etti; fakat ikinci gün Aḫicuḫ muharebe meydanını terketmeğe mecbur oldu. Evvelâ Tebriz'e döndü. Bununla beraber, Sulṭān Üveys'in takibi üzerine Nahcivān'a çekilmeğe devam etti. Bu arada Sulṭān Üveys Tebriz'e girdi ve burasının hâkimiyetini eline geçirdi. Eşref'in buradaki emirleri ve ileri gelenleri önce kendisine biat ettiler ise de, bir suikast tertiplemekte gecikmediler. Bunun üzerine Üveys, Ramazan ayında emirlerinden 47'sini idam ettirdi. Diğer emirler, bu esnada Nahcivān'dan Karabağ'a gitmiş olan Aḫicuḫ'a iltihak ettiler.

Bunun üzerine Sultân Üveys, Emîr 'Alî Pîlten'i AHCÜK'a karşı savaşa gönderdi. Fakat 'Alî Pîlten, Sultân'a muğber bulunduğundan, muharebeyi gayet gevşek tarzda idare etti, öyle ki ordusu çözüldü ve askerlerin çoğu AHCÜK tarafına geçtiler. Şimdi bunlar, 'Alî Pîlten'e karşı bizzat harekete geçtiler ve onu hiç bir iş göremeden Bağdad'a kaçmağa zorladılar. Bunun üzerine AHCÜK Tebriz'de hâkimiyeti tekrar ele geçirmeğe muvaffak oldu. Bu arada, öyle anlaşılıyor ki, Sultân Üveys de Bağdad'a dönmüştü. Kürdistan'a karşı girişilen bir hareket, o sırada Kürtler'in müstevliye karşı müşterek mukavemetleri sayesinde akim kaldı.

760/1359 ilkbaharında, Şîrâz Emîri Muzaffer-Oğullarından Mubârezeddîn Muhammed, AHCÜK aleyhine harekete geçerek onu yendi ve Tebriz'i işgal etti ise de, Sultân Üveys'in tekrar dönerek oraya yaklaşması üzerine geriye çekildi (Sultân Şeyh Üveys'in yukarıda belirtilen hikâyesi burada kesilmektedir). Tebriz'e tekrar giren Üveys, AHCÜK ile müzakerelere girişti ve onun, kendisine ilişilmeyeceği teminatı karşılığı olarak, Tebriz'deki sarayına dönmesini sağladı. Buna rağmen biraz sonra AHCÜK, 'Alî Pîlten ve Hoca Celâleddîn Kazvîni ile birlikte Üveys aleyhine bir suikast hazırladı. Üveys suikasti haber alınca bu üç kişiyi idâm ettirdi.

Mîrhönd'a ve Sultân Şeyh Üveys'in tarihine göre (Höndmîr'e göre değil) AHCÜK, Mubârezeddîn tarafından Tebriz'den sürülüp çıkarıldıktan sonra Kubân'da yaşıyordu; Höndmîr'e göre ise (Mîrhönd'a göre değil) AHCÜK, birkaç taraftarı ile beraber, "kendisi tarafından Baba adı verilen (*ki pider hânde-i ö bûd*: s. 81, str. 36) "şadreddîn Hâkânî'ye sığındı. Muhtemelen *Futüvve*'de bahis konusu olan "Peder"i, bu kebirdir.

Demek oluyor ki AHCÜK, iki kere kısa müddet Tebriz'e hâkim olmuştur. Her iki tarih yazarı, Mîrhönd ve Höndmîr, gerek onun hakkında, gerekse Melik Eşref hakkında kötü sözler sarfetmişlerdir. Buna hayret etmemelidir; çünkü, bunlar Çoban-Oğulları taraftarlarının düşmanı olan Sultân Üveys'in saray vekayinâmesine bağlıydılar. Onlar, Eşref'in idâre tarzını baskı rejimi olarak gösterirler (krş. Mîrhönd'daki şahsiyeti ile ilgili satırlar, s. 168 v.d.). AHCÜK hakkında da, onun "baskı ve adâletsizlikte Melik Eşref'i adım adım takip" etmiş olduğunu iddia ederler; bunlar (Mîrhönd, s. 170, str. 7), "müsâdereler"den de (*müsâdere*, Mîrhönd, s. 170, str 22) bahsederler. Bundan dolayı onun taraftarlarını "fesatçılar" (*ehl-i fesâd*, Höndmîr, s. 81, str. 36) diye adlandırmışlardır. Her iki vekayinâmecinin de bütün sevgileri Sultân Üveys tarafında toplanmaktadır.

Her ne kadar Aḫicuḫ'un, Tebriz'de hâkimiyeti ancak kısa süreli ve münakaşalı olmuş ise de, çağdaşları bundan haberdar olmuşlardır. Kalkaşandî'deki bir kayıttan anlaşıldığına göre Aḫicuḫ, Mısır Memlûk Sultânları ile siyasî münasebetler kurmuştur.⁷ İran tarihçilerinin, eserlerinde Aḫicuḫ'tan bahsetmeleri tabiidir. Fakat dikkate şayan olan şudur ki, Azerbaycan'da Aḫicuḫ'la ilgili olarak cereyan eden siyasî olaylar, Azerbaycan'a komşu olan o zamanki Oşmānlı Devleti topraklarında da tepki uyandırmıştır; gerçekten de, elli yıl sonra gelen eski Oşmānlı şâiri Aḫmedî, meşhur İskendernâme'sinde, Aḫicuḫ'un, Şirāz'lı Muẓaffer-Oğlu (Aḫmedî'de Muẓaffer deniliyor) ile yaptığı son muharebeyi anlatan özel bir bölüm ayırmıştır. Ben bu yazımı, eserin British Museum'da bulunan üç nüsha yazmasına göre, yıldönümünü kutladığımız sayın dostuma (Jan Rypka) armağan olarak transkripsiyon ile tercümesini* (*Almanca*) birlikte sunuyorum.

(Vezin ölçüsü: - ♪ - - / - ♪ - - / - ♪ -).

Metin **

Zuhūr-i Aḫicuḫ dar Tabrîz ve inhizām u halāk-i ō

- 1 *Yoğ-id (i) anda pādîşâhlıḫdan¹ neseb
Kimse yoğ-id (i) etdi sultānlık² taleb*
- 2 *Şöyle-kim  adet ed b-d r³  sum n
 ni daḫi aldadi bir kaç zam n*
- 3 *Cem^c ed ben Muẓaffer çoḫ⁴ sip h
Yüridi-ki ede Aḫicuḫ teb h*

⁷ Bk. yk. s. 285.

* Metin Türkçe olduḫundan, almanca tercümesinin konulmasına lüzum görülmemiştir (mütercim).

** Bundan sonra gelen paragrafta yazar, metin ve metnin transkripsiyonu hakkında, teknik bilgi vermektedir. Makalede sözü geçen  c nüsha, A. =Br. Mus., Ms. Or. 1376, fol. 232 vf.; B. =Br. Mus., Add. 7918, fol. 230 vf.; C. =Br. Mus., Harl. 3273, fol. 268 vf. ile gösterilmişlerdir. Verilen  rnek A nüshasına göredir. B. ve C. varyantları ařaḫıdaki notlarda ayrıca işaret edilmişlerdir. Ařaḫıdaki metin parçası, Türkçe *İsl m Ansiklopedisi*'nde uygulanan transkripsiyon metoduna göre d rzenlenmiştir. Bu açıklama,  karılan paragrafın yerine yapılmıştır (mütercim).

¹ B: -liḫdan.

² B: -liḫa.

³ B ve C: ediben.

⁴ C:  oḫ.

- [A 233/b] 4 *Ede Tebrīzi dahi gendüye rām*
Kim  acem milki⁵ anuñ ola⁶ temām
- 5 *Ol yaña Baġdāddan sultān Ūveys*
Yüridi üstine anuñ⁷ hān Ūveys
- 6 *Çün Muẓaffer-le Aġicuġ⁸ düzdi şaf*
Kih ede⁹ ceng ile bir birin¹⁰ telef
- 7 *Şāh Ūveys erdi orada bir yeri*
İġtiyār ediüb yasadı¹¹ leşkeri
- 8 *Ol arada durdi leşker-şāh hem*
Başmadı ayruġ yere ol bir¹²  adem
- 9 *Gözedür-idi ol iki leşkeri*
kim bozan basan ol¹³ ikiden beri¹⁴
- 10 *Başılan ardınca çün başan vara*
Atı yorula vu gendüzi¹⁵ ara
- 11 *Vara bu anuñ ile ceng ede tēz*
Başıma  opara anuñ rüsteġēz
- [C 269/b] 12 *Kūs-i ġarb uruldi¹⁶ çalındı nefīr*
Etdiler bir biri-yile dār u ġīr
- 13¹⁷ *Her yañadan tez bārān etdiler*
Yāy-i ebrū oġ-i¹⁸ bārān¹⁹ etdiler
- 14 *Teġ ser-tez ejdehā girdār-idi*
Süñiyi deye-ydüñ²⁰ ef'i mār-idi
- 15 *Baş-idi her yaña kim etsen²¹ naẓar*
Gövde-yidi nereye kılsañ ġüzār

⁵ B ve C: mülki.

⁶ B ve C metindeki gibi; A: Olisar.

⁷ C: anuñ üstine.

⁸ C: Aġicuġ

⁹ B ve C metindeki gibi; A: k (i) edeler.

¹⁰ B ve C: biri birin; A: bir yerden.

¹¹ B ve C: yararı.

¹² B ve C metindeki gibi; A: ol bir bire (veya yere) dahi.

¹³ C metindeki gibi; A ve B: kim.

¹⁴ B ve C metindeki gibi; A: biri.

¹⁵ B ve C: gendüsi.

¹⁶ B metindeki gibi; A: urdilar; C: urindi.

¹⁷ A'da bu mısra yoktur.

¹⁸ C: oġ-i.

¹⁹ Yazmada metindeki gibidir; birincisi muhtemelen tārān, çünkü her iki mısradaki sonlarında bārān kullanılması redif olmuş olurdu.

²⁰ C: su bigi şanduñ-kim.

²¹ B: kılsañ.

- 16 *Yer yüzi kandan buhâr olmuş-idi*
Ƙan²² buhâr ile havâ tolmış-idi
- 17 *Atlar²³ ayağı tozundan²⁴ āsumān*
Şöyle-yidi kim görünmez-di²⁵ ayān
- 18 *Gâh süni-yile ederler-di²⁵ harb²⁶*
Gâh kılıç-la ururlar-idi zarb²⁶
- 19 *Dām u ded anda ziyāfetde-yidi*
Cān u ten orada üfetde²⁷ -yidi
- 20 *Çün-ki germ oldu tenur-i kâr u zâr*
Anda basıldı Ahicuk²⁸ hvâr u zâr
- [A 233/a] 21 *Kaçd (ı) Ahicuk²⁸ ardına düşdi çeri*
Şol-Ƙadar²⁹ kim Ƙaldı³⁰ at ardi³⁰ erdi (veya ari?)
- 22 *Şâh Üveys oradan açıban³¹ kemîn³²*
Kim Muẓaffer-le ede ol ceng u kîn
- 23 *Atd (ı) Üveys anda bir ulu kâr u zâr*
Kaçdı öninden Muẓaffer hvâr u zâr
- [B 231/a] 24 *Yezd u Şirâz u Şifâhân³³ leşkeri*
Şöyle kaçdılar ki Ƙaldı biri
- [C 269/a] 25 *Niçe öldi niçeler oldi esir*
Başılan kişiye kim-dür destigîr
- 26 *Ol Muẓaffer k (i) olmuş-i (di)³⁴ aña şikest*
Şeh³⁵ zafer buluban³⁶ etdi anı³⁷ pest
- 27 *Gey bahâdur-di Üveys-i tēg-zen*
Leşker-ārâ-yidi vu hem şaf-şiken.

²² can.

²³ C metindeki gibi; A: at; B: atar.

²⁴ B ve C metindeki gibi; A: yüzinden.

²⁵ C: ederler-idi.

²⁶ B ve C metindeki gibi; A: iki kere harâb.

²⁷ Metindeki gibi (kafiye dolayısıyla kesin) kastedilen her halde *uftâdedir*.

²⁸ B: Ahicuk.

²⁹ B: Şöyle-Ƙadri.

³⁰ C: Kaldı ve ardi'nin yerleri değişik.

³¹ B: açıban oradan; C: acıban orada.

³² C: kimin.

³³ B ve C metindeki gibi; A: Şafâhân.

³⁴ B: ermiş-idi; C: urmuş-idi.

³⁵ B ve C metindeki gibi; A: şâh.

³⁶ B ve C: bulıban.

³⁷ C: ani etdi.